

LIBRIS

We know
books

DANIEL JIANU

ORTHODOXIA ȘI POLITEIA

**Rolul creștinismului ortodox în relațiile
internaționale contemporane din Europa
prin prisma experiențelor naționale
ale României și Greciei
din secolul XXI**

Cuvânt-înainte de
Pr. Prof. univ. dr. Picu Ocoleanu

**EDITURA VREMEA
BUCUREȘTI**

2023

CUPRINS

Cuvânt înainte:

<i>Politică și teologie în Răsăritul ortodox</i>	7
I. Introducere.....	13
Moșteniri istorice și context	17
Ortodoxia renăscută	22
Religia – concept și context pentru ortodoxia răsăriteană.....	27
Secularism și ortodoxie	32
Laicismul simfonic.....	41
Simfonia și relația istorică dintre stat și biserică în epoca bizantină.....	44
Apărătorii moscheii Hagia Sofia.....	46
Drept canonic.....	48
Nomocanoane.....	53
Constantin și Iustinian	54
Novela 6.....	59
Sistemul <i>millet</i> din perioada otomană.....	61
II. Simfonia și relația istorică dintre stat și biserică: moșteniri din timpurile bizantine și până astăzi.....	68
Controversa ariană (325-381).....	78
Epanagoge (884-886).....	83
Sistemul <i>millet</i> din epoca otomană	88
Concluzie.....	91

III. Biserica Ortodoxă a Greciei și laicismul simfonic:

    Relațiile Biserică-Stat văzute prin prisma
    blasfemiei 96

    Laicismul și ortodoxia în Grecia 96

    Laicism simfonic: context istoric
    și articulare modernă 100

    Conceptul de simfonie și teologia aferentă
    în biserica creștină timpurie 101

    Laicismul simfonic în Grecia contemporană 106

    BOG și relațiile sale cu statul
    prin prisma blasfemiei 107

    Blasfemia în sistemul juridic elen 109

    Evoluția istorică a blasfemiei în Grecia 116

    Istoria neuitată 123

    Identitate etnică 126

    Speranța moare ultima 129

    Minoritatea evreiască 132

    Serviciile sociale ale Bisericii Ortodoxe
    în timpul crizei economice 142

    Biserica în timpul Arhiepiscopului
    Christodoulos al Atenei 145

    Chestiunea cărților de identitate 149

    Concluzie 159

IV. Biserica Ortodoxă a României și laicismul
simfonic: relațiile Biserică-Stat 162

    Ortodoxia renăscută în România 179

    Minoritatea romă 180

    Chestiunea Kosovo 183

Bibliografie 188

I. INTRODUCERE

În ultimul timp, în Europa, s-a discutat mult despre islam și creștinism. Fie că s-a analizat posibilitatea aderării Turciei la UE, fie că s-au purtat dispute pe tema multiculturalismului, terorismului și ascensiunii extremei drepte în Anglia, Olanda, Suedia și în alte țări europene, islamul a devenit un subiect tabu, despre care însă toată lumea discută. Cu toate acestea, în umbra dezbaterii despre islam se află o turnură politică neglijată și potențial perturbatoare. Diviziunea istorică dintre creștinismul răsăritean și cel occidental și, în special, relația specială dintre biserică și stat existentă în țările ortodoxe răsăritene au pus recent o amprentă de neșters în dezbaterile din cadrul UE cu privire la rolul corect al religiei în societate și potențiala influență a acesteia în afacerile internaționale și politica externă.

Diferențele dintre aceste tradiții religioase reflectă, de asemenea, multe suspiciuni cu privire la un Occident imperialist, dominator și lipsit de Dumnezeu, idei care sunt prezente în special în țări precum Rusia, Bulgaria, Serbia și, într-o oarecare măsură, România și Grecia. Prin urmare, credința ortodoxă devine în aceste țări atât un scut – menit să protejeze popoarele de laicismul occidental, considerat dăunător și necredincios, cât și o sabie – menită să creeze și să promoveze o nouă paradigmă a politicii, bazată pe credințe religioase comunitare. În România și Grecia, Biserica Ortodoxă își pierde din ce în ce mai mult din legitimitatea politică și

socială în fața societății care acceptă homosexualitatea și parteneriatele civile, avortul și cercetarea genetică.

Această combinație dintre insecuritatea religioasă mocnită din rândul credincioșilor ortodocși din Uniunea Europeană și opiniile dogmatice stricte cu privire la unele aspecte sensibile are potențialul de a se transforma într-o provocare mai serioasă, atât pentru politica externă a SUA, cât și pentru cea a UE în regiune. Aceste națiuni ortodoxe – fie că au calitatea de state membre ale UE (Grecia, Cipru, Bulgaria, România) sau țări candidate (Serbia), fie că beneficiază de o relație specială cu UE – Politica Europeană de Vecinătate și relațiile bilaterale speciale (Rusia, Ucraina) – sunt importante pentru Europa, nu numai ca bloc cultural, ci și ca o potențială forță politică care îi poate influența dinamica internă și procesul decizional.

Istoria națională a fiecărui popor ortodox răsăritean este pe deplin și complet legată de istoria bisericii, o istorie care a adâncit predilecțiile, tendințele spre o existență contemplativă și acțiunile, dar și înclinația escatologică și lipsa de încredere în istorie ale bisericii răsăritene și, spre deosebire de biserica occidentală, se pare că nu a trecut de la raționamentul simbolic la cel dialectic sau de la o perspectivă sintetică și organică la un raționament analitic și sistemic.

Evenimentele recente au stârnit reacții similare din partea națiunilor ortodoxe răsăritene, provocând un spațiu social și cultural în care bisericile ortodoxe răsăritene ale diferitelor națiuni au reușit să găsească un numitor comun în contestarea politicilor „occidentale”. Relația distinctă dintre stat și religie în națiunile ortodoxe a creat o nouă narațiune puternică prin recunoașterea statului Kosovo ca națiune independentă. Această

IBDIS | We know books

nouă narațiune a demonstrat încă o dată faptul că Biserica Ortodoxă Răsăriteană are o importantă influență în cadrul afacerilor internaționale, așa cum s-a întâmplat și în timpul campaniei NATO din Kosovo din 1999. Reacțiile multor națiuni est-europene au reflectat fondul lor cultural și religios, în condițiile în care majoritatea grecilor, bulgarilor, românilor, ciprioților și rușilor s-a declarat împotriva bombardării fraților lor ortodocși din Serbia. După ce Kosovo și-a declarat independența față de Serbia, datorită instinctelor lor geostrategice, aceste țări au continuat să adopte aproximativ aceeași politică de „alinieră” cu verișorii lor de religie.

Printre țările care s-au opus cel mai vehement și aparent au fost cele mai reticente în a recunoaște independența Kosovo s-au numărat, din nou, Rusia, Grecia, Cipru, România și Bulgaria. Sub presiunea exercitată de Washington și de Bruxelles, care își doreau să mențină stabilitatea în regiune, guvernul Bulgariei a recunoscut în cele din urmă independența Kosovo, în ciuda numeroaselor proteste venite din partea elitelor intelectuale și unei mari părți a populației generale. Deși aceste țări au motive politice și geo-strategice legitime care le justifică reacțiile, nu este totuși o coincidență faptul că toate sunt națiuni creștin-ortodoxe răsăritene.

Până de curând, Grecia a fost principala țară ortodoxă a Uniunii Europene, dar odată cu aderarea Ciprului în 2004 și a României și Bulgariei în 2007, în Uniune au ajuns să existe în prezent peste 40 de milioane de creștini ortodocși. Ortodoxia este acum un bloc de putere religioasă cu o importanță din ce în ce mai mare, care a început să-și încordeze mușchii și să influențeze relațiile internaționale în Europa.

Deși savanții și cercetătorii din sfera științelor politice au analizat pe larg paradigmele istorice și politice în care religia influențează politica externă, în special în ceea ce privește iudaismul, islamul și creștinismul occidental, creștinismul ortodox răsăritean a fost neglijat și subordonat categoriei creștinismului „general”. Aparenta excludere a religiei ortodoxe răsăritene din analiza relațiilor internaționale este regretabilă, întrucât religia ortodoxă răsăriteană are propria sa istorie distinctă și se bucură de înțelegerea rolului adecvat pe care îl joacă biserica și statul în societatea generală. Diviziunea dintre creștinismul răsăritean și cel occidental are profunde subînțelesuri istorice, care în ultimul timp au adus în centrul atenției relațiile speciale dintre biserică și stat în țările ortodoxe. Spre deosebire de țările cu religie predominant protestantă și, într-o oarecare măsură, de cele romano-catolice, Biserica Ortodoxă Răsăriteană nu are o tradiție profundă a dezvoltării unor relații „seculare” cu statele în care este religia majoritară.

Includerea religiei ortodoxe răsăritene în analiza evoluției relațiilor internaționale se vrea a fi un factor explicativ, merit să clarifice unele politici și decizii europene care altfel pot părea un pic derutante și ilogice, în sensul că nu se conformează standardului paradigmei de interes național rațional. Desigur, religia și în special cea ortodoxă răsăriteană, nu este și nu poate fi niciodată singurul sau cel mai important factor atunci când explicăm evenimente politice internaționale sau naționale, însă lipsa unei analize a rolului său ne-a limitat posibilitatea de a înțelege unele evenimente semnificative din trecut și din prezent.

Secularismul ca ideologie politică are o prezență istorică foarte scurtă și minimalistă în creștinismul ortodox răsăritean. La începuturile secularizării, ortodoxia s-a abătut de la calea modernizării și s-a protejat de aceste amenințări sociale și politice. Aranjamentele juridice și politice contemporane din națiuni ortodoxe cum sunt Grecia și România sunt construite pe baza unor moșteniri istorice diferite față de cele întâlnite în țările occidentale.

Rolul religiei în societatea generală s-a diminuat dramatic de pe vremea Iluminismului, când raționalitatea a fost introdusă în știință. De atunci, știința și rațiunea au devenit instrumentele principale necesare pentru înțelegerea și analiza normelor și acțiunilor sociale. În prezent, principalele teorii ale relațiilor politice și internaționale sunt teorii de soluționare a problemelor, bazate pe forme specifice de raționalitate și raționament. Faptul că mulți savanți au exclus religia din categoria instrumentelor analitice poate fi, de asemenea, explicat prin aplicarea ordinii mondiale „westfalice” și introducerea statului național ca principal obiect de analiză. Sistemul internațional al statului național a apărut ca o încercare de a pune capăt „războaielor religiei” și influenței devastatoare a religiei asupra politicii¹. Transferul puterii de la biserică la statul secular și interdicția impusă statelor de a se amesteca în treburile religioase ale celorlalte țări au reprezentat modalități de a „sparge” puterea politică

---

¹ Peter J. Katzenstein, “Multiple Modernities as Limits to Secular Europeanization?”, în *Religion in an Expanding Europe*, eds. Timothy A. Byrnes și Peter J. Katzenstein,, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 30-31.

a bisericii creștine și de a asigura o structură de putere care să separe clar domeniile de autoritate ale statului și ale bisericii².

Deși mulți cercetători și decidenți nu și-ar dori asta, viitorul Europei nu se îndreaptă în mod progresiv doar spre secularizare și modernizare, ci și în alte direcții diferite, datorită unor factori diverși, cum ar fi modernitățile „multiple” și „adaptate local”³, prezența crescută a islamului pe Bătrânul Continent și, nu în ultimul rând, diferențele istorice dintre creștinismul catolic și protestant și Biserica Ortodoxă Răsăriteană. Ca urmare a tuturor acestor factori, experiența europeană actuală de secularizare sau „laicitate” a fost contestată pe multe fronturi de multe persoane și instituții.

În acest context, creștinismul ortodox răsăritean nu a fost identificat ca un element social diferit, deoarece în accepțiunea multor gânditori occidentali, creștinii ortodocși constituie doar un sub-grup obscur și anarhic al creștinismului occidental și, prin urmare, nimic nu poate justifica înțelegerea faptului că, tocmai din cauză că ortodoxia este izolată și lipsită de reforme, creștinii răsăriteni au o relație mai puțin rigidă cu statul și instituțiile acestuia⁴. Odată cu aderarea României și Bulgariei la Uniunea Europeană și grație prezenței unor

---

² Daniel Nexon, “Religion, European Identity, and political contention in historical perspective”, în *Religion in an Expanding Europe*, eds. Timothy A. Byrnes și Peter J. Katzenstein, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 270-271.

³ Peter J. Katzenstein, “Multiple Modernities...”, 9-10.

⁴ Sabrina P. Ramet, “The way we were – and should be again? European Orthodox Churches and the ‘idyllic past’”, în *Religion in an Expanding Europe*, eds. Timothy A. Byrnes și Peter J. Katzenstein, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, 148-175.

IBDIS | We know
better

membri mai vechi precum Cipru și Grecia, în zilele noastre creștinismul ortodox răsăritean joacă un nou rol important în afacerile Europei și Uniunii Europene.

În prezent, consensul general este să existe ordine socială bazată pe raționalitatea umană și nu pe religie. Prin urmare, societatea modernă este laică la bază, religia fiind mutată în sfera strict privată a societății și a indivizilor. Această modernizare, predominantă în Europa Occidentală (societățile catolice și protestante care au trecut prin Iluminism și Reformă), implică un declin substanțial al religiei și credințelor religioase în sfera politică, dar și în actele indivizilor. Declinul înregistrat în credințele religioase din Europa Occidentală a făcut ca mulți savanți și decidenți politici deopotrivă să spere că la un moment dat această traiectorie va trimite definitiv religia la coșul de gunoi al istoriei. Cu toate acestea, raționalizarea absolută a politicii internaționale nu reprezintă o analiză suficientă sau o explicație plauzibilă pentru multe decizii de politică externă. Comunitatea internațională și relațiile dintre actorii săi sunt mult prea complicate pentru a fi explicate doar printr-o abordare unidimensională.

O teorie alternativă, constructivismul social, a fost formulată pentru a umple acest gol analitic și pentru a extinde câmpul de analiză în așa fel încât să includă existența unei realități materiale, dar și a unei realități sociale. Astfel, în realitatea constructivismului social, structurile ideatice și normative sunt considerate la fel de importante ca cele materiale, prin accentuarea rolului intenționalității colective sau al semnificațiilor intersubiective. Religia ortodoxă răsăriteană face parte dintr-un astfel de sens intersubiectiv ce definește identitatea și înțelesul pentru credincioși; în acest cadru, religia este un fapt social.

Pentru un constructivist, lumea socială este alcătuită din reguli constitutive care se bazează pe intenționalitatea colectivă sau pe sensurile intersubiective ale realității sociale, ceea ce face ca unele dintre ele să fie atât de adânc înrădăcinate în conștiința celor implicați încât nici nu sunt considerate reguli. În mod evident, religia oferă un tip specific de astfel de reguli constitutive pentru comunitățile de credincioși. În acest fel, se poate considera că religia afectează societatea și politica internațională prin faptul că susține un set de reguli constitutive diferite de cele promovate de cultura laică occidentală și de tradiția științifică a Iluminismului, întrucât regulile religiilor sunt acceptate prin credință și nu prin raționalitatea clasică. Abordarea constructivismului social față de afacerile internaționale subliniază cât este de importantă înțelegerea modului în care sunt construite identitățile actorilor și a felului în care acestea afectează interesele și comportamentul actorilor.

Pornind de la aceste puncte comune, diferiți cercetători au adoptat tipuri de constructivism relativ diferite. Acestea pot fi împărțite în mai multe tipuri, dar vom folosi diferențierea făcută de Reus-Smit și Hopf, între constructiviști critici și constructiviști convenționali. Abordarea constructivistă vizează stabilirea unei zone de mijloc între abordările incompatibile ale raționalismului și reflectivismului. Diferențele din cadrul constructivismului depind astfel de locul în care un savant alege să se poziționeze între cele două categorii ale raționalismului și reflectivismului. Constructiviștii convenționali sau constructiviștii sociologici tind să se poziționeze mai aproape de partea raționalistă a spectrului, din cauza revendicărilor lor metodologice și epistemologice. Constructiviștii critici sau

wittgensteinieni se poziționează mai aproape de partea reflectivistă, subliniind adesea necesitatea de a dispune de o metodologie interpretativă, bazată pe auto-interpretare și auto-definire. Aceștia susțin că metodologia raționaliștilor este slab dotată pentru a studia felul în care acționează oamenii, deoarece aceștia „dau semnificații acțiunilor lor [iar] aceste semnificații sunt modelate de un «câmp» preexistent de semnificații comune, încorporat în limbaj și alte simboluri, iar efectul unor astfel de semnificații asupra acțiunilor umane nu poate fi înțeles prin considerarea lor ca variabile măsurabile ce provoacă un comportament în orice mod direct sau cuantificabil”.

Aceasta este poziția asumată de Vendulka Kubáľková și ne propunem să folosim constructivismul acesteia, orientat spre reguli, care consideră că religiile, cele ortodoxe răsăritene în cazul nostru, sunt sisteme de reguli care le fac raționale pentru credincioși. Așa pentru că este imposibil să înțelegem realitatea credinciosului fără a interpreta reprezentările acelei realități comunicate prin limbaj. Kubáľková susține că, privind religiile ca seturi specifice de reguli, devine posibil să considerăm acțiunile motivate religios ca fiind raționale, deoarece „oamenii folosesc rațiunea sau judecata pentru a decide dacă acceptă sau resping regulile și cum să procedeze în diverse situații. Nici religia nu face excepție. Judecata rezultă din cunoașterea contextului regulilor implicate într-o situație și din informațiile deținute cu privire la consecințele respectării sau încălcării acestora”.

Prin urmare, în analiza rolului religiei ortodoxe răsăritene, abordarea noastră preferată de constructivism social este constructivismul critic, a cărui metodologie este ancorată în teoretizarea constitutivă – solicitarea